

ОСТАПЕНКО ТИМУР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історії держави і права, кандидат юридичних наук, доцент*

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ РЕФОРМИ К. РОЗУМОВСЬКОГО В УКРАЇНИ-ГЕТЬМАНЩИНІ 1760–1763 РР.

На початку 60-х років XVIII ст. адміністрація на чолі з гетьманом К. Розумовським всупереч посиленій централізаторській політиці російського самодержавства доклала значних зусиль до зміцнення центральних і місцевих органів управління – складової частини української державності.

Вже з відновленням гетьманства почала змінюватися структура органів управління України-Гетьманщини. Було ліквідовано Правління гетьманського уряду, фактично перестала діяти загальновійськова козацька рада, компетенція якої остаточно перейшла до старшинської ради, очолюваної гетьманом. До ради входили члени Генеральної військової канцелярії й Генерального військового суду. На цій раді розглядали наступні питання: обрання на вищі адміністративні посади, розгляд рішень Генеральної військової канцелярії, найважливіші справи адміністративного, фінансового й судового характеру, розгляд апеляцій на рішення Генерального суду й Генеральної військової канцелярії тощо. Водночас в адміністративно-управлінському апараті української держави ще більше посилила роль генеральної старшини, яка в своєму вузькому колі часто вирішувала найважливіші питання. За нашими підрахунками, загальна кількість старшин (генеральних, полкових і сотенних), які знаходилися безпосередньо в органах управління на початку гетьманства К. Розумовського, становила близько 750 чоловік. Окрім цього, зберігався постійний резерв для старшинської адміністрації в особі бунчукових, військових і значкових товаришів, кількість яких на той час відповідно становила 202, 85 і 539 чоловіків [2, с. 554].

Радикальні перетворення у гетьманському адміністративному апараті почалися з реформи судочинства. Слід зазначити, що останнє мало заплутану структуру. Зокрема, в України-Гетьманщині на той час існувало п'ять судових інстанцій: сотенний суд, полковник, Генеральний військовий суд, Генеральна військова канцелярія і, нарешті, гетьман. Окрім того, в містах, в залежності від їхньої категорії, діяли магістратські або ратушні суди, а в селах – сільські. Однак безперечним можна вважати той факт, що правосуддя було прерогативою адміністративно-управлінського апарату, зокрема такої його важливої ланки, як Генеральна військова канцелярія. Остання найбільш активно втручалась у вирішення судових справ ледь не всіх рівнів, часто-густо, зокрема, дублюючи, а то й просто підмінюючи Генеральний військовий суд, що формально вважався вищою апеляційною судовою інстанцією України-Гетьманщини і президентом якого був сам гетьман. Більше

того, саме Генеральна військова канцелярія займалася проведенням судової реформи, що почалася, згідно з універсалом гетьмана Розумовського від 17 листопада 1760 р., з реорганізації Генерального військового суду. З початку 20-х років XVIII ст. відбувалося активне втручання царського уряду у діяльність Генерального військового суду. Зокрема, до його складу вводилися російські судові чиновники у кількості трьох осіб поряд з такою ж кількістю в ньому українців. Вищою апеляційною судовою інстанцією, по суті, ставала Малоросійська колегія, створена Петром I в Україні-Гетьманщині незадовго до смерті гетьмана І. Скоропадського. Подібними залишалися структура і значення Генерального військового суду й по смерті гетьмана Д. Апостола 1734 р., у так званий міжгетьманський період, коли вищою апеляційною установою була не лише «канцелярія правління гетьманського уряду», а й російський Сенат. Становище докорінно змінилося з відновленням в Україні 1750 р. гетьманства. Серед перших заходів гетьмана К. Розумовського було відкликання російських чиновників зі складу Генерального військового суду. Відтоді протягом десяти років ця установа, президентом якої знову став гетьман, складалася з 2-3 генеральних суддів та кількох бунчукових товаришів. За гетьманським універсалом від 16 листопада 1760 р., передбачалося «иметь присутствие в суде Генеральном 12-ти персонам, во-первых, судьям двоим генеральным, а с ними десяти персонам, коих десяти ежегодно в полках малороссийских из каждого полку по одному выбирать всем жительствоющим в полках чиновникам и владельцам вообще из бунчуковых товарищей, старшин полковых и из настоящих сотников, достойных добросовестных права ведающих, жилья и владения свои в тех полках имеющих, и тем выбранным персонам быть у того присутствия безотлучно» [3, с. 177]. Обрані в зазначений (і, слід сказати, досить, як на той час, демократичний) спосіб депутати разом з генеральними суддями виносили остаточні рішення Генерального суду. А відповідно до універсалу від 7 лютого 1763 р. гетьман дозволяв полковим канцеляріям й усім чолобитникам подавати справи прямо до Генерального суду, що значно зменшувало кількість судових інстанцій. Скасовувалися судові функції Генеральної військової канцелярії, а Генеральний суд ставав найвищим апеляційним органом. Зазначені заходи підвищували престиж Генерального суду і водночас сприяли його демократизації, розмежуванню, до певної міри, судової, виконавчої і законодавчої влади. Та найсуттєвіших змін українське судочинство зазнало наприкінці 1763 р., коли було створено станові шляхетські суди – земські, підкоморські й гродські. Назва останніх була запозичена з термінології польської судової системи, що функціонувала в Україні до Визвольної війни середини ХVII ст. Сфера діяльності судів регламентувалася відповідними положеннями Литовського статуту 1588 р., який залишався одним з головних джерел українського права, зокрема судочинства [1, с. 68].

Саме на підставі цих рекомендацій гетьман Розумовський 19 листопада 1763 р. видав універсал, в якому викладалася конкретна програма створення нових судових установ. Зокрема, передбачалося створити на території кожного полку по два земських і два підкомор-

ських суди. В кожному полку встановлювався під головуванням полковника один гродський суд, який, власно, мав замінити колишній полковий суд. Окрім традиційних виборних посад у новостворених судах вводилася посада возного, який обирався з числа значкових товаришів і сотенних старшин.

У зв'язку з проведенням судової реформи кожний полк було поділено на дві частини, що називалися повітами. Отже, на усій території України-Гетьманщини було утворено 20 повітів, де й розташувалися вищезгадані судові установи: Козелецький, Остерський, Чернігівський, Мглинський, Стародубський, Погарський, Глухівський, Батуринський, Ніжинський, Переяславський, Золотоніський, Прилуцький, Іваницький, Лубенський, Роменський, Галицький, Зінківський, Миргородський, Остапівський, Полтавський [4, с. 211].

Земський суд розглядав справи про розділ майна між родичами, боргові зобов'язання, заставні маєтності, оранку чужих земель, втечу слуг тощо. Широке повноваження земських судів зумовили будівництво спеціальних для них приміщень. В Генеральну військову канцелярію почали надходити відповідні пропозиції від полків.

Підкоморський суд розбирав конфлікти між землевласниками щодо спірних земель. У гродському суді вирішувалися справи про кримінальні злочини. Отже, результатом реформи, здійсненої гетьманом К. Розумовським, стала нова, більш спрощена система судів, в якій вже розмежувалися цивільні й кримінальні справи.

Слід сказати, що в цій системі не знайшлося місця для сотенних судів. У вищезгаданому гетьманському універсалі з цього приводу досить чітко було сказано, що «сотенные правления за учреждением сих земских и гродских судов не имеют ни в какие земские, гродские и подкоморские дела и распри вступать между духовными и мирскими владельцами и чиновниками всякого званый людьми» [5, с. 29]. Що ж до вагоміших спірних справ, то тут містилася вказівка сотенним правлінням «вступать в протчем в другие и между рядовыми козаками случающиеся спорные дела, требующие настоящих в земском или гродском судах расправ, где ж рядовые козаки должны судими быть по делам важнейшим земским и гродским» [6, с. 336]. Отже, як бачимо, йдеться про офіційне підтвердження належності усього українського козацтва до шляхетського стану. Гадаємо, що це положення гетьманського універсалу є надзвичайно важливим для принципового вирішення давнього дискусійного питання в історіографії щодо місця козацтва у структурі українського суспільства.

Вищою апеляційною установою над створеними судами, згідно з Литовським статутом, ставав Головний трибунальний суд. До його складу з кожного судового повіту обиралися по два депутати, а також вводилися чотири духовні особи. Рішення цього суду вважалося остаточною і не підлягало оскарженню. Виняток становили вироки про позбавлення шляхетської честі і смертну кару. В подібних випадках останнє слово належало російському монархові.

Розмежування компетенції між земськими, підкоморськими і гродськими судами не виключало фактів, коли за вирішення судових справ

бралися інші органи. Неминучі при цьому непорозуміння та зволікання призводили до дедалі частішого втручання у судові справи царського уряду, який використовував цю обставину для обмеження судової влади в Україні-Гетьманщині в цілому.

Список використаної літератури:

1. Гамбург Л. Реформування полкових судів України 1763 р. в статутній судовій реформі гетьмана К. Розумовського. Вісн. Академії правових наук України. 1999. № 2(17). С. 67–74.
2. Герасименко Н. Обрання Кирила Розумовського гетьманом Лівобережної України. Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці історично-філософської секції. 1999. С. 554–561.
3. Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. З історії української державності. Львів: Світ. 1992. 322 с.
4. Лазорський М. Гетьман Кирило Розумовський: роман-хроніка XVIII ст. К.: Укр. Центр духовн. Культури. 1996. 592 с.
5. Путро О.І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.): Монографія: в 2-х частинах. К.: ДАКК-КиМ. 2008. Ч. I. 240 с.
6. Черкаський І.Ю. Судові реформи гетьмана гр. Г.К. Розумовського. Антологія української юридичної думки: В 10 т. 2002. Історія держави і права України : козацько-гетьманська доба: Т.3. 2003. С. 336–355.

Ключові слова: судова система, судова реформа, Україна-Гетьманщина, судочинство.

Ключевые слова: судебная система, судебная реформа, Украина-Гетманщина, судопроизводство.

Key words: judicial system, judicial reform, Ukraine-Hetmanate, legal proceedings.

ШЕВЧУК ЯНА ВАЛЕРЬЕВНА

*Національний університет «Одеська юридическа академия»,
доцент кафедри історії держави і права,
кандидат юридических наук, доцент*

ИСТОРИКО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЧНОСТИ ХАНА БАТЫЯ В ЛЕТОПИСЯХ ЗАВОЕВАННЫХ ГОСУДАРСТВ

Батый – монгольский хан, внук Чингисхана, второй сын Джучи, старшего сына Чингисхана, завоеватель западных и северных земель, составивших монгольский улус.

В 1240 году Батый после осады захватил Киев, что всегда влекло за собой, по монгольским правилам ведения войны, и разрушение города и значительное уничтожение населения. Оставлялись в живых те, кого можно было увести в плен, в том числе ремесленники с их семьями. Квалифицированная рабочая сила была очень нужна для отстройки новых монгольских городов, становящихся центром ордынских уделов.